Panteia
Research to Progress

Research voor Beleid | EIM | NEA | IOO | Stratus | IPM

Bedrijfsfinanciering tijdens en na de crisis

Resultaten uit de Financieringsmonitor van 2008 tot 2015

Dit onderzoek is uitgevoerd in opdracht van het ministerie van Economische Zaken.

Tommy Span
Rutger Kok
Wim Verhoeven

Zoetermeer, november 2015

Samenvatting

Deze verdiepende studie zet de resultaten van acht jaar Financieringsmonitor op een rij. Door de jaren heen heeft de monitor verschillende verschijningsvormen gehad. In 2008 begon de monitor als een vragenblok in een bedrijvenpanel. Vanaf 2011 is de monitor een volwaardig op zichzelf staand onderzoek. Door de jaren is daarmee ook de inhoud van de monitor veranderd. Vragen zijn toegevoegd of verdwenen en de doelgroep van de monitor is gewijzigd, evenals de gehanteerde afbakening van het mkb.

Het ministerie van Economische Zaken heeft Panteia verzocht om een beeld te geven van hoe het Nederlandse financieringsklimaat zich gedurende en na de krediet- en financiële crises heeft ontwikkeld. Daarvoor moest het één en ander worden gladgestreken. Het resultaat is de onderhavige studie waarin voorname aspecten van de vraag- en van de aanbodzijde door de tijd heen worden gepresenteerd, zoveel mogelijk naar drie grootteklassen.

De vraag door de tijd heen
Bedrijven hebben bijna zonder uitzondering een kredietlijn bij de bank: het rekening-courantkrediet waar zij tot op zekere hoogte vrijelijk uit kunnen opnemen. Het aandeel bedrijven dat meer gebruik maakt van deze kredietruimte is door de jaren heen trendmatig wat afgenomen, vooral in het microbedrijf. Ook de zoektocht naar externe financiering búiten de bestaande kredietruimte is veranderd en ook daar is sprake van een trendmatige afname van het aandeel bedrijven. Die afname doet zich echter juist voor bij de rest van het mkb. Wat blijkt: de vraag naar financiering is bij het klein- en middenbedrijf duidelijk gerelateerd aan het bredere economische plaatje. In recessiejaren valt de financieringsvraag duidelijk terug.

Ook het financieringsdoel wordt duidelijk beïnvloedt door economische ontwikkelingen. Werkkapitaal is altijd het voornaamste doel. Het zijn de middelen die de dagelijkse operationele uitgaven dekken. Na de eerste dip werd er duidelijk minder financiering voor werkkapitaal gezocht, tijdens de tweede dip juist meer. Mogelijk was er in die periode sprake van verliesfinanciering. Investeringen nemen toe in belang zodra de economie weer tekenen van herstel vertoont. Op die momenten wordt ook financiering aangetrokken om de balansstructuur weer op orde te krijgen. De gezochte omvang verandert veelal met de financieringsdoelen mee: als er minder werkkapitaal wordt gezocht, neemt ook het belang van bedragen tot € 25.000 af. Financieringsaanvragen van die omvang nemen sowieso af, mogelijk door de consequent hogere afwijzingen waar het microbedrijf mee te maken heeft.

Het aanbod door de tijd heen
De mate waarin het mkb op zoek gaat naar externe financiering fluctueert duidelijk met het economisch tij. Zodra het beter gaat, willen zij investeren en zoeken daar financiering voor. Als gevolg van de crisis wordt het mkb echter geconfronteerd met steeds hogere afwijzingspercentages. In 2008 waren deze bovendien nog goeddeels gelijk voor het mkb van klein tot groot. Vanaf 2010 bestaat er een duidelijk verschil tussen micro, klein en middelgroot. Deze verschillen blijven veelal bestaan en pas in 2015 worden micro- en kleinbedrijf weer vergelijkbaar behandeld. Hun aanvragen worden echter nog wezenlijk vaker afgewezen dan vóór de crisis en ook veel vaker dan die van het middenbedrijf. Voor het kleinere mkb blijft het dus moeilijker om de door hen gezochte financiering aan te trekken. Het microbedrijf moet bovendien vaker onderpand overleggen.

Kleinere financieringsaanvragen worden bovendien structureel vaker afgewezen dan aanvragen groter dan € 250.000. Dit is aan het begin van de analyseperiode zo en dat blijft tot 2015 het geval. Dit hangt samen met de aanvragers, welke vaker kleinere bedrijven zijn: zij zijn een groter risico voor de financier en de vaste kosten drukken relatief zwaarder op deze aanvragen. Maar ook omdat dit het gros van de werkkapitaalfinanciering betreft: deze aanvragen zijn een groter risico voor de financier, omdat er geen onderpand onder ligt. Zowel kleinere als grotere bedragen worden vaker afgewezen volgend op een recessiejaar en overall neemt het afwijzingspercentage trendmatig toe. Vanaf meting 2014-1 wordt een daling ingezet.

Geconfronteerd met hoge afwijzingspercentages is het mkb steeds vaker gedwongen om voor externe financiering een beroep te doen op andere kanalen dan de bank. Het belang van de bank als financieringsbron, zowel de huisbank als een andere bank, vertoont dan ook een zeer duidelijke afname. Tegelijkertijd neemt het belang van andere bronnen toe. Vooral het microbedrijf overweegt steeds vaker alternatieven en ook het grotere mkb maakt vaker gebruik van bijvoorbeeld leaseconstructies.

Financieringsaanvragen van het microbedrijf worden niet alleen vaker afgewezen, deze bedrijven hebben ook te maken gekregen met strengere kredietvoorwaarden. Zij hebben vaker te maken gehad met hogere rentebetalingen. Bij het grotere mkb zijn deze trendmatig (buiten de schommelingen om) relatief stabiel gebleven. Zij moeten ook ongeveer even vaak extra onderpand aanbieden, terwijl dit van het kleinbedrijf en het middenbedrijf minder vaak verwacht wordt door de jaren heen. Van de kleinste mkb-bedrijven (het microbedrijf) wordt juist steeds vaker onderpand verwacht.

Inhoudsopgave

1 Inleiding

Dit rapport bevat de bevindingen van het onderzoek naar de financieringsbehoefte van het Nederlandse bedrijfsleven door de jaren heen. Het beslaat een periode die het begin van de financiële en economische crisis bestrijkt tot en met het eerste economische herstel na de crisis, te weten van 2008 tot 2015. Dit onderzoek is door Panteia uitgevoerd in opdracht van het ministerie van Economische Zaken en maakt gebruik van informatie die door de jaren heen vergaard is met behulp van de halfjaarlijkse Financieringsmonitor die Panteia sinds 2008 uitvoert[1].

1.1 Aanleiding en achtergrond

Door de sterke terugval van de binnenlandse consumptie gedurende de crisisjaren is het mkb verzwakt. Winstmarges zijn onder druk komen te staan waardoor het mkb bijna geen buffers heeft kunnen opbouwen en de eigenvermogenspositie onder druk staat. Tegelijkertijd hadden deze bedrijven ook te maken met dalende onderpandwaarden. Voor de banken betekende dit dat de kredietrisico's van het mkb toenamen wat leidt tot hogere afwijzingspercentages. Kapitaalaanbieders scherpten hun acceptatiecriteria aan en stelden hogere zekerheidseisen.

Door deze ontwikkelingen is het algehele financieringslandschap veranderd. Het mkb is voor de externe financiering traditioneel in grote mate afhankelijk van bancair krediet, maar ziet zich nu geconfronteerd met een lagere slaagkans in het aantrekken van financiering via dit kanaal. Er doet zich dan ook een beweging voor naar de ontwikkeling van alternatieve financieringsmogelijkheden. Bedrijven weten (soms noodgedwongen) steeds beter hun weg te vinden naar financieringsvormen zoals leasing, crowdfunding en financiering door durfkapitalisten.

De Financieringsmonitor wordt, in variërende verschijningsvorm, al sinds 2008 door Panteia uitgevoerd voor het ministerie van Economische Zaken. Er is over een periode van acht jaar meerdere keren per jaar consequent een blok van vaste vragen aan de respondenten voorgelegd. Het resultaat is een schat aan waardevolle data over een zeer dynamische periode waarin diverse economische en beleidsmatige ontwikkelingen van grote invloed zijn geweest op de toegang tot financiering voor het bedrijfsleven. Het ministerie van Economische Zaken heeft Panteia gevraagd om de inzichten uit acht jaar Financieringsmonitor te bundelen en zo een kijk te geven in de impact van de crisis op bedrijfsfinanciering.

1.2 Doel van het onderzoek

Dit onderzoek beoogt inzicht te geven in het effect dat ontwikkelingen die zich gedurende en na de crisis hebben voorgedaan hebben gehad op de toegang tot bedrijfsfinanciering van het mkb[2]. Hiervoor zijn alle metingen van de monitor vanaf 2008 tot 2015 op een rijtje gezet en vergelijkbaar gemaakt. Het onderzoeksdoel is daarmee:

inzicht geven in hoe de financieringsbehoefte van het Nederlandse mkb en haar toegang tot financiering zich hebben ontwikkeld tijdens en na de crisis

---

[1] Meest recent: Span, T., L. Smit & W. Verhoeven (2015), *Financieringsmonitor 2015-1: Onderzoek naar de financiering van het Nederlandse bedrijfsleven*, Panteia: Zoetermeer.

[2] Het mkb wordt in het kader van dit onderzoek gedefinieerd als bedrijven met niet meer dan 100 werkzame personen om zo aansluiting te vinden op de voorheen gebruikelijke afbakening die werd gehanteerd in eerdere metingen van de Financieringsmonitor. Zie paragraaf 1.4 met de onderzoeksaanpak.

Het onderzoek plaatst de bevindingen uit acht jaar aan monitoren op een rij en geeft duiding aan waargenomen ontwikkelingen. Tegelijkertijd is dit onderzoek nadrukkelijk geen meting van de effecten van het economisch beleid dat gevoerd is in de analyseperiode.

Gelijktijdig doet Panteia onderzoek naar de financiële positie van bedrijven met en zonder een financieringsbehoefte en, binnen die eerste groep, van bedrijven die er wel of niet in slagen om de door hen benodigde financiering aan te trekken[3]. Dat onderzoek beoogt een eerste stap te zetten in het zichtbaar maken van het probleem van onderfinanciering voor het Nederlandse bedrijfsleven. Tezamen vormen deze twee onderzoeken een verdieping op de reguliere Financieringsmonitor.

1.3 Onderzoeksvragen

Dit onderzoek beoogt een beeld te geven van hoe de financieringsbehoefte van het mkb en de toegang tot financiering van het mkb zich hebben ontwikkeld tijdens en na de crisis. Hiertoe worden 5 hypothesen getoetst:

1. De crisis is van invloed geweest op de behoefte aan financiering. Vraaguitval in het mkb leidt tot minder vraag naar externe financiering.
2. De inhoud van de financieringsvraag is veranderd. Bedrijven die het hoofd boven water moeten houden, kijken meer naar de korte termijn.
3. De omvang van de financieringsvraag is veranderd. Vanwege de toegenomen risico’s financieren banken grotere bedragen.
4. Het financieringsaanbod is kleiner geworden. De slaagkans in het aantrekken van financiering is verslechterd en de voorwaarden zijn strenger geworden.
5. Het financieringslandschap is veranderd. Het mkb kijkt steeds vaker verder dan bancair krediet en doet vaker een beroep op alternatieve financiers.

1.4 Onderzoeksaanpak

De Financieringsmonitor bestaat sinds 2008. Sindsdien is er op verschillende manieren invulling gegeven aan het onderzoek. In de eerste jaren bestond de monitor uit een blok vragen over bedrijfsfinanciering dat meeliep met het Mkb Beleidspanel, een panel onder mkb-bedrijven dat drie keer per jaar werd uitgevraagd met daarin wisselende onderwerpen. In die periode varieerden de omvang én inhoud van de vragen met regelmaat. Vanaf 2011 wordt voor de Financieringsmonitor halfjaarlijks een toegewijde enquête onder het gehele bedrijfsleven gehouden en zijn vragen en opzet vrijwel onveranderd. Er bestaat daardoor een duidelijk verschil tussen de metingen vóór en vanaf 2011.

De resultaten uit de vele metingen die door de jaren heen zijn verricht, kunnen dus niet zomaar met elkaar vergeleken worden. Om gegronde uitspraken te doen over de ontwikkelingen die zich door de jaren heen hebben voorgedaan, moeten de metingen vergelijkbaar gemaakt worden. Daarvoor zijn de volgende stappen genomen:

1. Vóór 2011: zzp’ers uit de steekproef verwijderd.
2. Vóór 2011: financiële dienstverlening uit de steekproef verwijderd.
3. Vanaf 2011: landbouw uit de steekproef verwijderd.
4. Vanaf 2011: het mkb afgekapt op 100 werkzame personen. Omdat de metingen voor 2011 geen grootbedrijf omvatten, is het niet mogelijk de grens in die periode te verhogen.

---

[3] Zie: Span, T., S. Doove, R. Kok & W. Verhoeven (2015), *De financiële positie van bedrijven met een financieringsbehoefte*, Panteia: Zoetermeer.

tabel 1 steekproefafbakening Financieringsmonitor vóór en vanaf 2011

	vóór 2011	*vanaf 2011*
inclusief zzp'ers	ja	nee
inclusief landbouw	nee	ja
inclusief financiële dienstverlening	ja	nee
inclusief grootbedrijf	nee	ja
mkb-afbakening	100 wp	250 wp

Bron: Panteia, 2015.

Deze aanpassingen betekenen dat analyses op een nieuwe steekproef uitgevoerd worden. Nieuwe weegfactoren zijn berekend op basis van de werkgelegenheid van bedrijven, om te voorkomen dat de impact van het grotere mkb volledig wegvalt in de totaalcijfers. De resultaten zijn door de ondernomen stappen in geen enkel geval één op één vergelijkbaar met de resultaten die gepubliceerd zijn in eerdere rapportages.

Afbakening van het mkb in dit onderzoek
De in dit onderzoek gepresenteerde resultaten hebben betrekking op het mkb tot 100 werkzame personen. Het microbedrijf bestaat uit bedrijven met niet meer dan 10 werkzame personen, het kleinbedrijf uit bedrijven met 10 tot 50 werkzame personen en het middenbedrijf uit bedrijven met 50 tot 100 werkzame personen.

Deze afbakening wijkt af van de afbakening gehanteerd in de reguliere rapportages van de Financieringsmonitor. Daar wordt binnen het mkb slechts een onderscheid gemaakt tussen het kleinbedrijf tot 50 werkzame personen en het middenbedrijf tot 250 werkzame personen.

1.5 Leeswijzer

In de opgestelde hypothesen bestaat een duidelijk onderscheid tussen de vraag- en de aanbodzijde van bedrijfsfinanciering. De rest van deze rapportage volgt die structuur. Hoofdstuk 2 belicht de vraagzijde en gaat in op het veranderende aandeel bedrijven dat financiering zoekt, de financieringsdoelen en de omvang van het gezochte bedrag. Hoofdstuk 3 toont de aanbodzijde en laat veranderingen zien in slaagkans, bron van de gezochte financiering en veranderingen in de kredietvoorwaarden. Hoofdstuk 4 sluit af met conclusies.

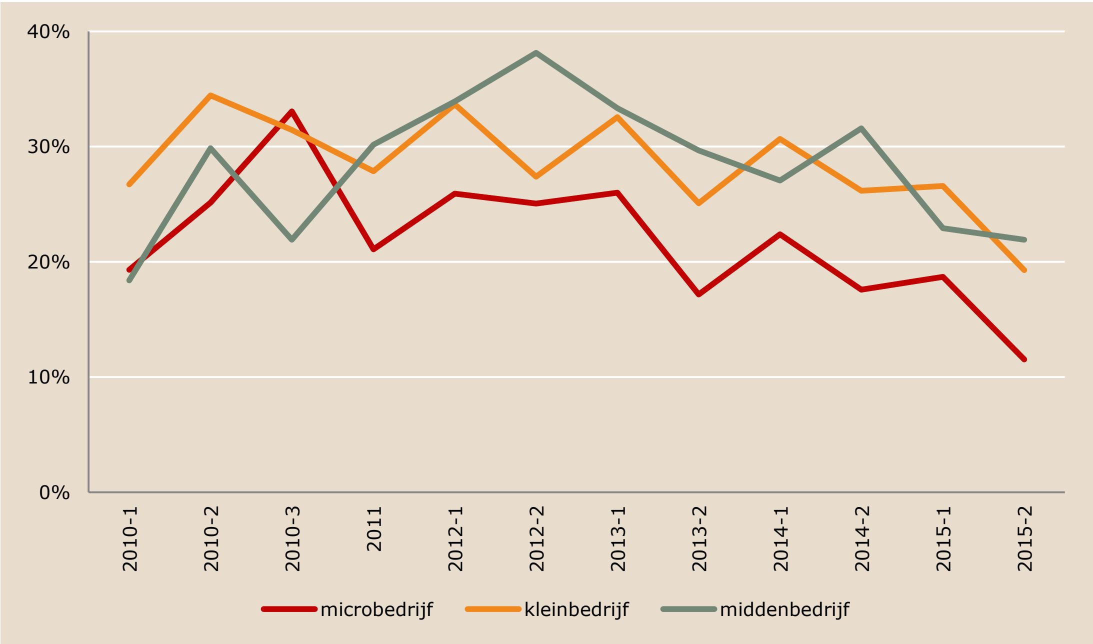
2 De vraag naar externe financiering

Om de vraagkant van het Nederlandse externe financieringslandschap voor het mkb te beschrijven wordt in dit hoofdstuk gebruik gemaakt van de resultaten van enkele vragen uit de Financieringsmonitor over de jaren heen. Hierbij wordt achtereenvolgens gekeken naar de bestaande kredietruimte, hoe groot het aandeel was dat extra krediet zocht, waarvoor krediet werd gezocht en hoe groot het gezochte bedrag was.

2.1 De bestaande kredietruimte

Een eerste stap voor veel bedrijven bij het zoeken naar financiering is om na te gaan of een eventueel bestaande kredietfaciliteit nog verder kan worden benut. Dit heeft als voordeel dat er geen nieuwe externe financiering aangetrokken hoeft te worden. Dergelijke kredietruimte wordt veelal aangewend om te voorzien in de behoefte aan werkkapitaal. In figuur 1 wordt het aandeel bedrijven dat de bestaande kredietruimte méér heeft benut weergegeven. Zoals beschreven in de onderzoeksaanpak (paragraaf 1.4) heeft het microbedrijf betrekking op bedrijven tot 10 werkzame personen, het kleinbedrijf op bedrijven met 10 tot 50 werkzame personen en het middenbedrijf op bedrijven met 50 tot 100 werkzame personen. In de eerste twee metingen van de Financieringsmonitor is de onderliggende vraag niet opgenomen, waardoor de figuur in 2010 begint.

figuur 1 aandeel bedrijven dat de bestaande kredietruimte méér heeft benut, naar grootteklasse, 2008-2015

Bron: Panteia o.b.v. de Financieringsmonitor, 2015.

Zoals uit de grafiek blijkt, is het aandeel bedrijven dat na het begin van de crisis meer ruimte heeft benut uit een bestaande kredietfaciliteit eerst toegenomen en neemt het sinds 2014 weer af. Ook geldt over het algemeen dat hoe groter het bedrijf is, hoe meer ze de bestaande kredietruimte benutten. Voor het mkb tot 100 personen geldt dat gemiddeld tussen de 19% en 28% de kredietruimte meer heeft benut en in de laatste meting van 2015 daalt dit percentage voor het hele mkb tot 100 personen naar 13%. Redenen voor een daling zouden kunnen zijn dat er geen behoefte is aan extra

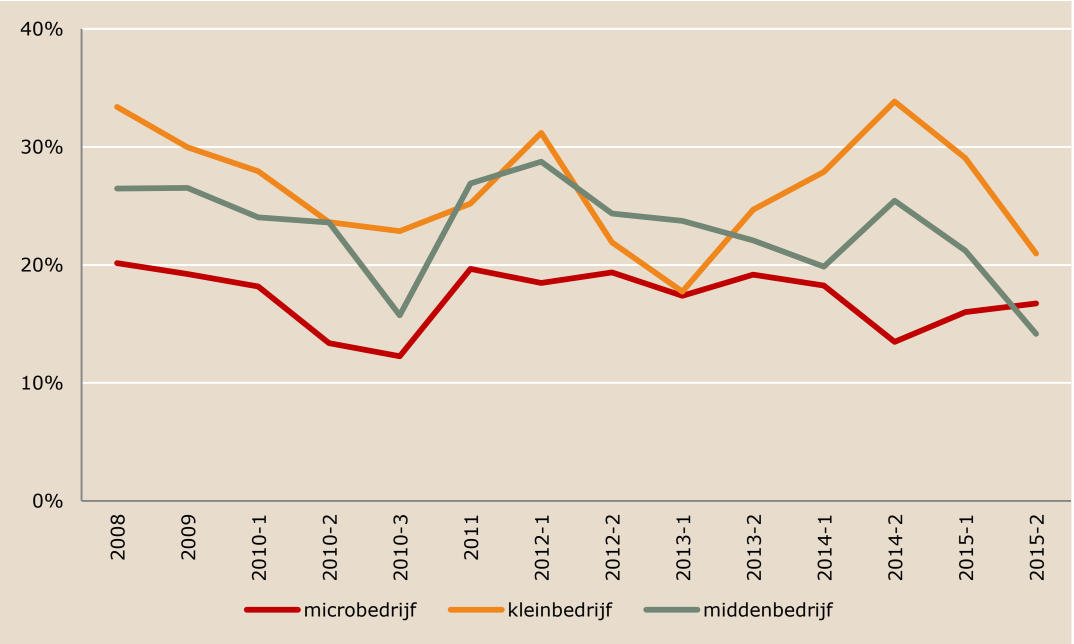
krediet of dat de bestaande kredietruimte al in de afgelopen jaren tot de limiet is benut en er zodoende geen kredietruimte in de bestaande faciliteit meer over is.

Over de gehele periode bezien, blijft het additionele beroep dat het middenbedrijf doet op de bestaande kredietruimte trendmatig vrij stabiel. In het micro- en kleinbedrijf is dit wel anders: daar wordt in 2015 door de schommelingen heen structureel minder vaak extra beroep gedaan op de bestaande kredietruimte dan aan het begin van de uitgelichte periode. In het microbedrijf is de afname het meest uitgesproken. In deze grootteklasse zijn bedrijven het meest afhankelijk van binnenlandse consumptie en deze trekt pas sinds begin 2015 weer aan. Daarbij geven ondernemers in het kleinere mkb sowieso het meest de voorkeur aan financiering uit eigen middelen en het is zeer waarschijnlijk dat zij enkel in hun voorkeur gesterkt zijn door de economisch onrustige jaren.

2.2 De zoektocht

Bedrijven die meer willen uitgeven dan de bestaande kredietruimte toelaat, zullen zoeken naar extra bestedingsruimte. De bestaande kredietruimte bestaat veelal uit een kredietlijn, ofwel een rekening-courantkrediet. Deze ruimte gebruiken bedrijven hoofdzakelijk als werkkapitaal voor lopende uitgaven. Investeringen worden gefinancierd uit leningen of extern eigen vermogen met een langere looptijd, omdat de terugverdientijd van deze investeringen ook langer is. In figuur 2 worden de aandelen van bedrijven weergegeven die naast de bestaande kredietfaciliteiten naar meer externe financiering hebben gezocht.

figuur 2 aandeel bedrijven dat krediet heeft gezocht buiten de bestaande kredietruimte, naar grootteklasse, 2008-2015

Bron: Panteia o.b.v. Financieringsmonitor, 2015

Wanneer het mkb tot 100 personen als totaal wordt bekeken (niet weergegeven) geeft gemiddeld over de gehele periode 19% aan dat ze gezocht hebben naar financiering buiten de bestaande kredietfaciliteit gedurende de periode. Opvallend is dat hierbij vooral het kleinbedrijf (10-50 werkzame personen) aangeeft op zoek te gaan (gemiddeld 26%), gevolgd door het middenbedrijf (50-100 werkzame personen) met

gemiddeld 23% en dat het microbedrijf hier sterk bij achter blijft. Mogelijk acht het microbedrijf de kans niet groot dat zij nog extra krediet kunnen bemachtigen buiten de bestaande kredietfaciliteit. Dat dit ook terecht is, blijkt uit de resultaten die in paragraaf 3.1 worden gepresenteerd.

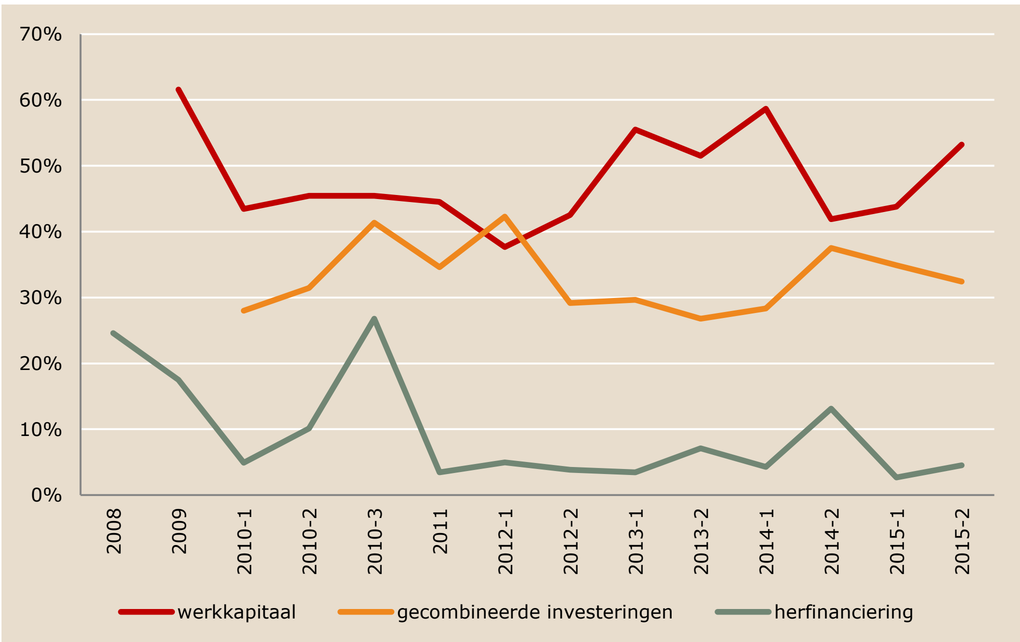
Er doen zich twee duidelijke dalingen voor het aandeel bedrijven dat naar externe financiering zoekt. Deze dalingen corresponderen met de twee recessies in 2009 en in 2012 en 2013, rekening houdende met het feit dat de voorjaarsmetingen van de monitor altijd betrekking heeft op het voorgaande jaar en dat effecten op de kredietvraag met enige vertraging doorwerken. De twee dalingen in de financieringsvraag doen zich dan ook voor in 2010 en eind 2012, begin 2013.

De figuur laat zien dat de ondernemingen in het klein- en in het middenbedrijf sterker lijken te reageren op de schommelingen in de economie dan het microbedrijf. Zoals eerder gememoreerd, is er onder kleinere ondernemers een sterke voorkeur te financieren uit eigen middelen. Daar komt bij dat het in het grotere mkb gebruikelijker is om, onder de juiste economische omstandigheden, jaarlijks te investeren dan in het microbedrijf. Verslechteren die omstandigheden, dan valt de financieringsbehoefte ook snel terug.

2.3 Het doel

Bedrijven hebben verschillende redenen om extra financiering te zoeken. Door de metingen heen, zijn de te kiezen categorieën anders ingevuld. In figuur 3 zijn de categorieën opgenomen waar voor de meeste jaargangen data beschikbaar is. De combinatiegroep bestaat uit huisvesting, bedrijfsmiddelen en overige investeringen.

figuur 3 doel van de gezochte financiering voor het totale mkb, 2008-2015

Bron: Panteia o.b.v. Financieringsmonitor, 2015

Respondenten kunnen meerdere antwoorden selecteren bij deze vraag. De grafiek laat duidelijk zien dat werkkapitaal het meest genoemde doel is voor financiering. Wanneer de metingen worden verdeeld tussen micro-, klein- en middenbedrijf blijkt dat

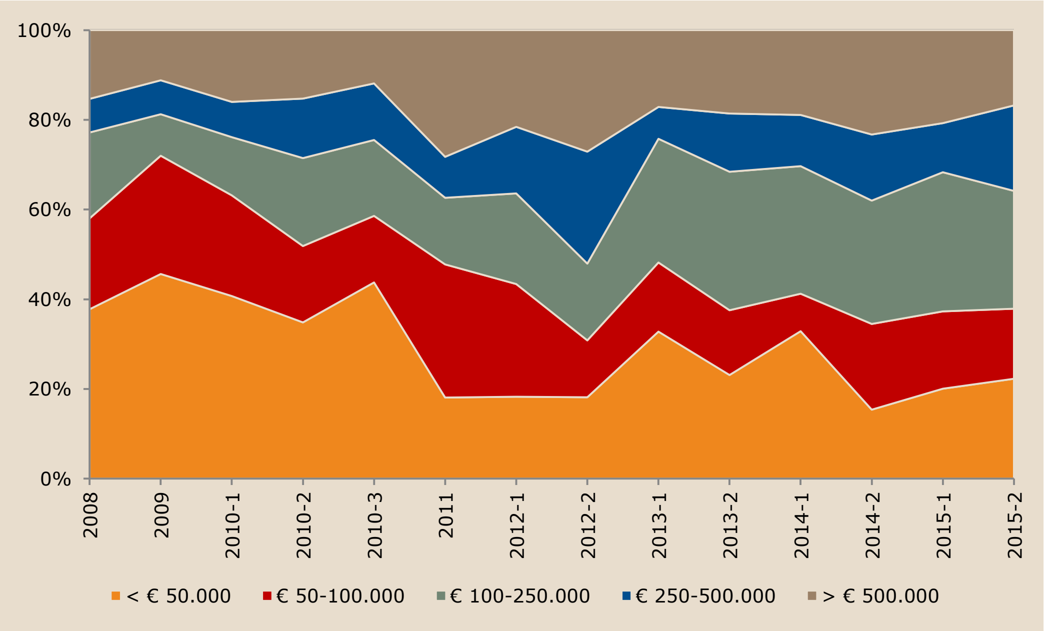
consistent tussen de 40% en 50% van de bedrijven extra financiering voor het werkkapitaal zocht en er dus weinig verschil bestaat in het doel voor financiering voor deze verschillende groottes. Opvallend is dat de vraag naar werkkapitaalfinanciering na de eerste dip in 2009 direct terugvalt, terwijl het belang van dit doel in de beginfase van de tweede dip van 2012 en 2013 juist toeneemt. Mogelijk kon het mkb de eerste recessie nog enigszins doorstaan met interne middelen, maar moesten zij de tweede recessie het hoofd bieden door korte middelen aan te trekken. Dit zou duiden op verliesfinanciering aan het begin van de tweede dip.

Het verloop van het belang van herfinanciering vertoont twee duidelijke pieken, beide na afloop van de dips in 2009 en 2013. Ondernemingen hebben tijdens de recessie verliezen geleden en daardoor ingeteerd op hun eigen vermogenspositie. Om die weer op orde te brengen, trekt het mkb externe middelen aan. De investeringen nemen toe wanneer de economie aantrekt en nemen duidelijk af in belang als financieringsdoel in de recessiejaren.

2.4 De omvang

Interessant is om te kijken of bedrijven tijdens en na de crisis ook grotere bedragen aan financiering hebben gevraagd. In figuur 4 wordt weergegeven wat de omvang is van de bedragen waar bedrijven naar op zoek zijn gegaan.

figuur 4 verdeling van de omvang van de financieringsbehoefte, voor het totale mkb, 2008-2015

Bron: Panteia (2015), o.b.v. Financieringsmonitor. In de metingen 2009, 2010-1 en 2011 werden de laagste categorieën gesteld op €0-€35.000 en €35.000–€100.000. Deze zijn voor het overzicht gelijk gesteld aan de categorieën zoals genoemd in de figuur.

Uit de grafiek blijkt dat de financieringsbehoefte naar bedragen groter dan € 500.000 is toegenomen sinds 2010 in vergelijking met de andere categorieën. Deze blijkt uit een nadere bestudering van de data voornamelijk te vallen in de categorie groter dan € 1.000.000. Dit hangt samen met de toegenomen zoektocht naar externe financiering zoals weergegeven in figuur 2. Vanaf 2013 is het aandeel van financieringsaanvragen tussen de € 100.000 en € 250.000 flink toegenomen, ten koste van de lagere

financieringsaanvragen. Dit hangt samen met de toegenomen financieringsbehoefte van het kleinbedrijf zoals weergegeven in figuur 2.

Het belang van de kleinste financieringsbedragen met een omvang tot € 50.000 is door de jaren heen eveneens afgenomen. De twee perioden waarin het belang van financieringsaanvragen met deze omvang wat groter was, hangen redelijk samen met het verloop van het belang van werkkapitaal als financieringsdoel. Aanvragen voor werkkapitaalfinanciering vallen veelal in de kleinste omvangklasse. Wat hier ook kan spelen is dat deze kleinere bedragen voor financiers snel minder interessant zijn geworden. De relatief hoge vaste kosten gecombineerd met de risico's verbonden aan de vaak kleinere aanvragers maakt dat aanvragen van deze omvang op voorhand al als minder kansrijk worden ervaren.

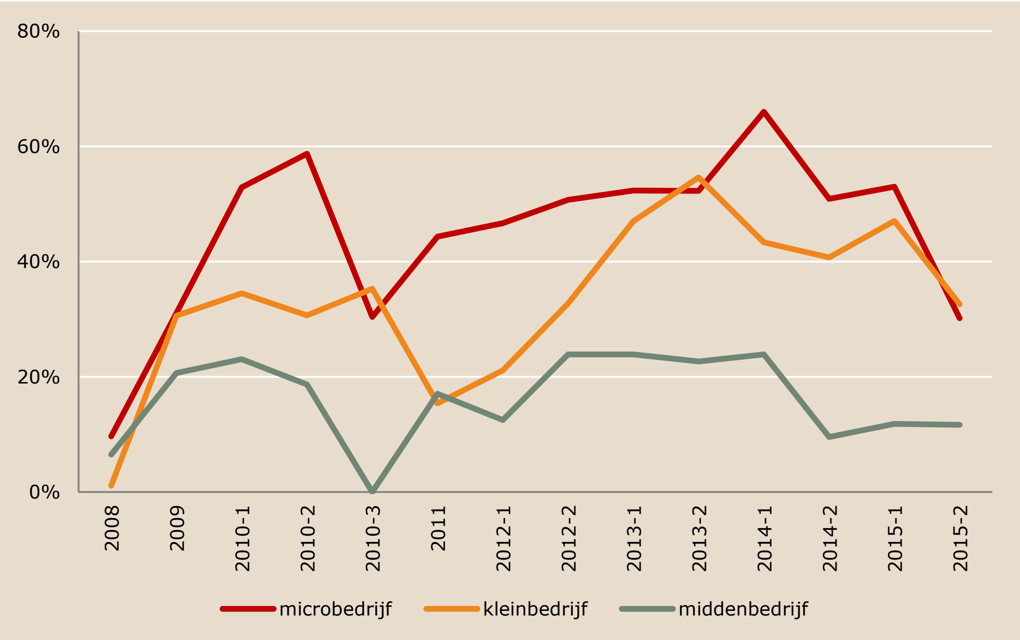
3 Het aanbod van externe financiering

Ook de aanbodkant is belangrijk om een beeld te krijgen van de financieringsruimte voor het mkb in de beschreven periode. Hiervoor wordt gebruik gemaakt van de resultaten van enkele vragen uit de Financieringsmonitor die een beeld schetsen van de ontwikkelingen op het gebied van aanbod van financieringen. Achtereenvolgens zal de slaagkans, de financieringsbron, de mate waarin het mkb zich oriënteert op het mogelijke gebruik van alternatieve vormen van externe financiering, het onderpand en de kredietvoorwaarden worden belicht.

3.1 De slaagkans

Een belangrijke vraag is of ondernemers het bedrag aan financiering waar zij naar zochten in de afgelopen periode succesvol hebben kunnen aantrekken. In figuur 5 worden de afwijzingspercentages naar grootteklasse gepresenteerd. Uit de Survey on the Access to Finance of Enterprises (SAFE) van de Europese Commissie en de Europese Centrale Bank, blijkt dat de afwijzingspercentages waar het Nederlandse mkb mee te maken heeft tot de hoogste in de EU behoren[4]. Uit verdiepend onderzoek door De Nederlandsche Bank blijkt dat bedrijven die financiering zoeken financieel minder gezond zijn dan bedrijven die dit niet doen[5]. Verdiepend onderzoek op data van de Financieringsmonitor bevestigt dit beeld[6].

figuur 5 afwijzingspercentage van externe financieringsaanvragen, naar grootteklasse, 2008-2015

Bron: Panteia o.b.v. Financieringsmonitor, 2015

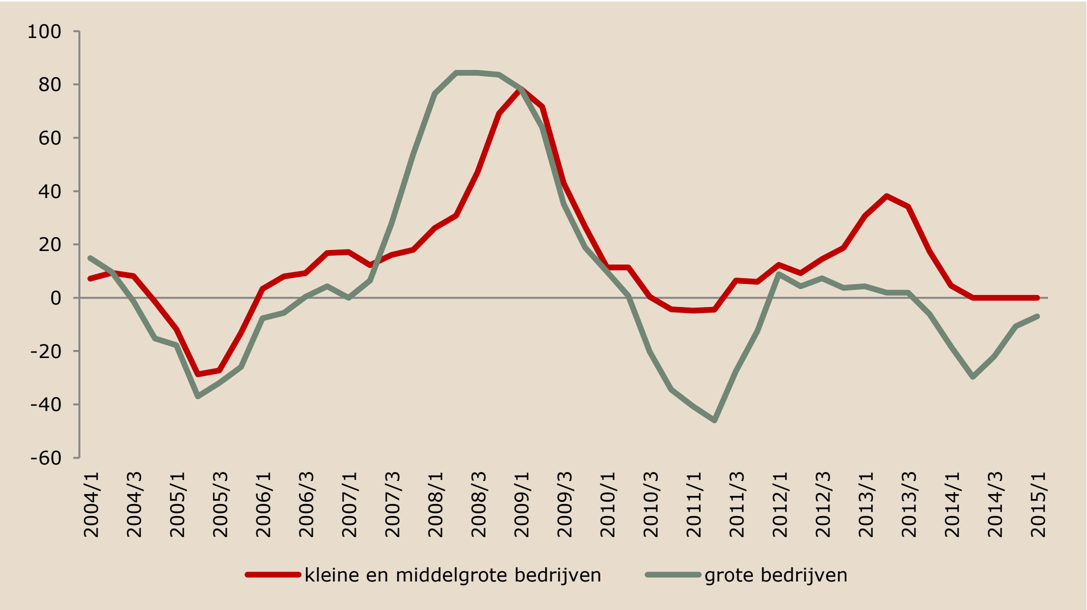
Afwijzingspercentages aan het begin van de meetperiode zijn goeddeels gelijk. Er bestaat nog geen gepronconceerd verschil tussen de verschillende grootteklassen. De kredietcrisis bereikt zijn hoogtepunt in 2008 wat in het daaropvolgende jaar direct tot

[4] Doove, S., P. Gibcus, T. Kwaak, L. Smit & T. Span (2014), *Survey on the Access to Finance of Enterprises (SAFE): analytical report 2014*, Panteia: Zoetermeer.
[5] Hebbink, G., M. Kruidhof & J.W. Slingenberg (2014), *Kredietverlening en bancair kapitaal*, DNB Occasional Studies, 12-3, De Nederlandsche Bank: Amsterdam.
[6] Span, T., S. Doove, R. Kok & W. Verhoeven (2015), *De financiële positie van bedrijven met een kredietbehoefte: een verdieping op de Financieringsmonitor*, Panteia: Zoetermeer.

een enorme stijging van de afwijzingspercentages leidt. De mate waarin dit gebeurt is zeer duidelijk gecorreleerd met bedrijfsomvang. In het middenbedrijf is een duidelijke stijging van het afwijzingspercentage waarneembaar, maar deze is nog vele malen groter in het kleinbedrijf en zeker in het microbedrijf. Kleinere bedrijven zijn gevoeliger voor externe invloeden dan grote bedrijven. Dit komt omdat ze doorgaans maar in één bedrijfstak actief zijn en hun orderportefeuille minder gediversifieerd is. Er is derhalve meer risico op fluctuaties in hun kasstroom. Het kleinere mkb loopt daarmee een groter operationeel en een hoger faillissementsrisico[7].

Financiering aan kleinere bedrijven wordt dus als risicovoller gezien en tot en met 2015 blijft er een duidelijk verschil bestaan in afwijzingspercentages tussen kleinere en grotere bedrijven in het mkb. Uiteindelijk naderen het micro- en kleinbedrijf elkaar wanneer afwijzingen in het microbedrijf normaliseren, maar er blijft een duidelijke afstand bestaan tot het grotere mkb. Dit komt ook naar voren in de ontwikkeling van de acceptatiecriteria zoals zelf aangegeven door Nederlandse banken: zie figuur 6 waarin de ontwikkeling van de acceptatiecriteria voor het mkb en grootbedrijf uiteen worden gezet. Hoewel ze dus deels betrekking hebben op een andere groep bedrijven, maakt de figuur wel duidelijk dat het kleinere bedrijfsleven vaker te maken heeft met (verdere) aanscherping van de kredietvoorwaarden dan grotere ondernemingen. Ook hier zijn twee duidelijke pieken waarneembaar.

figuur 6 voortschrijdend jaar gemiddelde van de ontwikkeling van de netto kredietvoorwaarden voor kleine en middelgrote en grote ondernemingen, 2004-2015, waarbij een positief saldo er op duidt dat er meer banken zijn die aangeven hun acceptatiecriteria *verscherpt* te hebben

Bron: De Nederlandsche Bank, 2015.

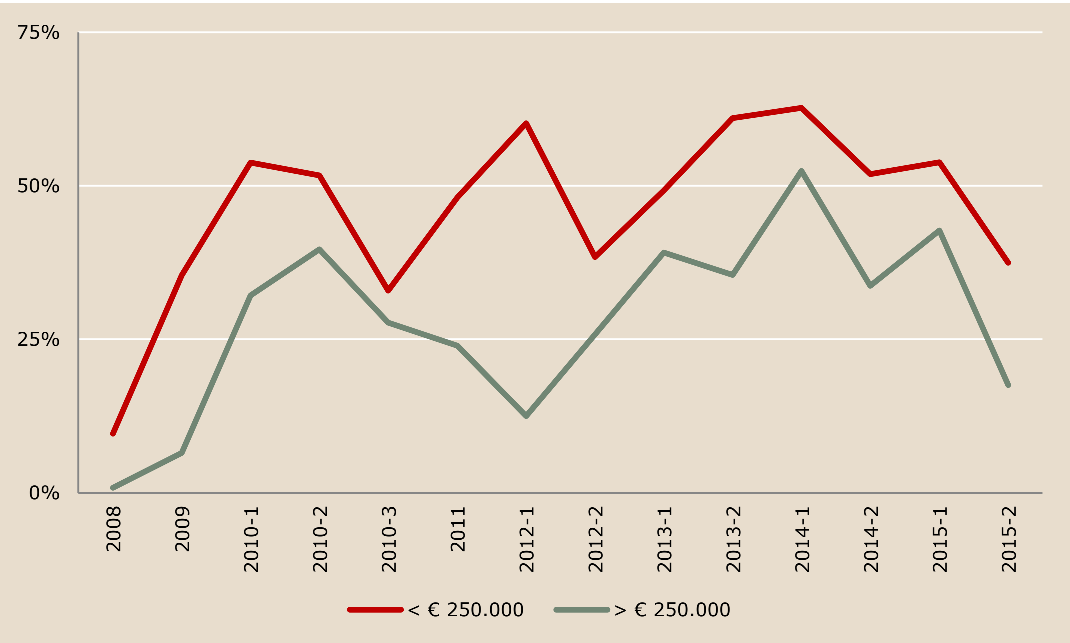
De afwijzingspercentages in figuur 5 worden duidelijk beïnvloed door het bredere economische klimaat. Wanneer het bbp weer aantrekt in 2010, dalen dat jaar en in 2011 ook de afwijzingspercentages weer. In 2012 en 2013 krimpt de economie waarna afwijzingen toenemen tot begin 2014. Dat jaar is het jaar dat Nederland de economische recessie achter zich laat en weer gestage groei begint te vertonen. Het vertaalt zich direct in lagere afwijzingspercentages voor alle grootteklassen.

[7] Zie o.a. Vermeulen, Erik M.(1995), *Over de toepassing van de financieringstheorie in het MKB*; EIM, Zoetermeer, als ook Petty, J.W, en W.D. Bygrave (1993), *What does finance have to say to the entrepreneur?,* (1993, vol. 2), The Journal of Small Business finance, p. 125-137.

Kleinere bedrijven worden geconfronteerd met hogere afwijzingspercentages: deze zijn het hoogst voor het microbedrijf, gevolgd door het kleinbedrijf, en het laagst voor het middenbedrijf. Dit doet tevens een samenhang vermoeden tussen de omvang van het gezochte bedrag en de slaagkans. Immers, kleinere bedrijven zullen doorgaans ook kleinere investeringen doen en kleinere financieringsbedragen zoeken. Toch is dit niet bij voorbaat waar. Ook grotere bedrijven in het mkb zoeken financiering voor werkkapitaal, wat traditioneel weer kleinere bedragen zijn.

In figuur 7 wordt daarom het verloop van de afwijzingspercentages gepresenteerd, uitgesplitst naar de omvang van het gezochte bedrag. De vijf categorieën uit figuur 4 zijn hiervoor teruggebracht tot bedragen kleiner en groter dan € 250.000, opdat de analyse op voldoende onderliggende waarnemingen wordt uitgevoerd.

figuur 7 afwijzingspercentage van externe financieringsaanvragen, naar financieringsomvang, 2008-2015

Bron: Panteia o.b.v. Financieringsmonitor, 2015

De aanvragen van ondernemingen met een financieringsbehoefte die niet groter is dan € 250.000 worden structureel vaker afgewezen dan die van bedrijven die op zoek zijn naar grotere bedragen. Zoals eerder gememoreerd zijn dit kleinere bedrijven (en dus risicovollere financieringen) en aanvragen voor werkkapitaal (eveneens meer risicovol, omdat er geen onderpand toegezegd wordt). Dit onderscheid bestaat in 2008 en blijft bovendien tot 2015 voortbestaan. Duidelijke pieken in de afwijzingspercentages zijn, net als in figuur 5 zichtbaar in 2010 (een jaar na het recessiejaar 2009) en in 2013 en 2014 (volgend op de recessie in de twee daaraan vooraf gaande jaren). Bij de aanvragen kleiner dan tweeëneenhalve ton doet zich in metingen 2011 en 2012-1 een opvallende piek voor die niet waarneembaar is bij de grotere aanvragen. Daar is juist een daling zichtbaar.

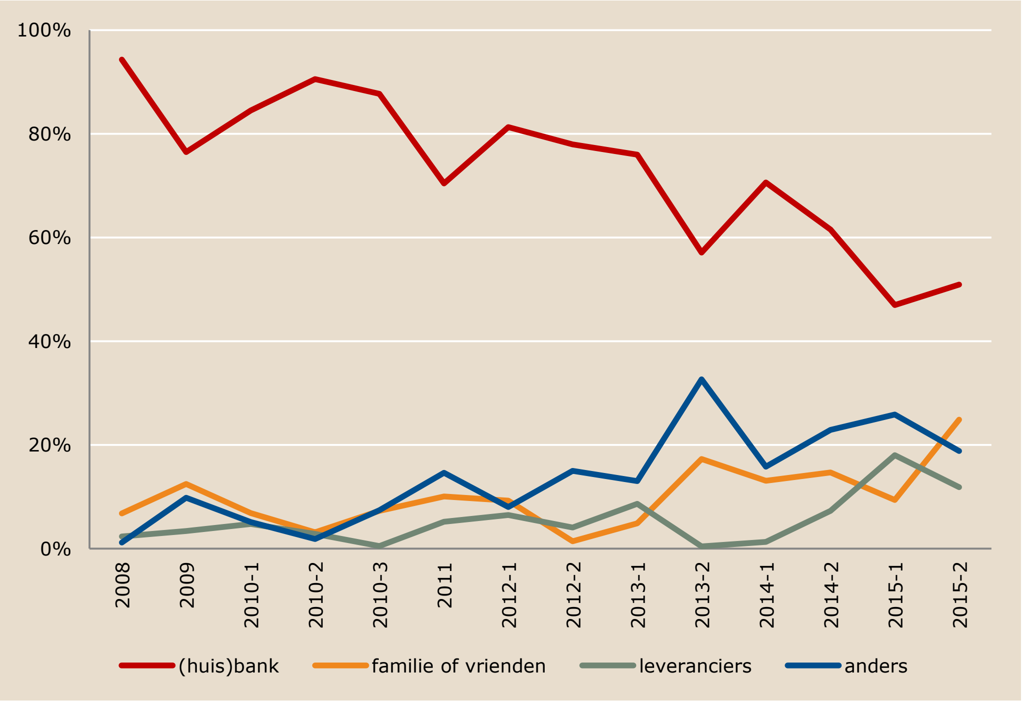
De overall toename in afwijzingspercentages die in figuur 5 vooral zichtbaar was in het micro- en kleinbedrijf doet zich hier in beide omvangcategorieën voor. Zowel aanvragen onder als boven de € 250.000 worden over analyseperiode heen trendmatig vaker afgewezen. Wel is er vanaf meting 2014-1 sprake van een afname in het

aandeel afwijzingen: beide categorieën zitten weer onder het niveau van 2010. De afwijzingspercentages nemen voor de grotere bedragen echter wel harder af.

3.2 De financieringsbron

De slaagkans staat gedurende de crisis duidelijk onder druk en zeker voor het kleinere mkb blijkt het in die periode erg lastig te zijn om de gezochte externe financiering ook daadwerkelijk succesvol aan te trekken. Uit figuur 8 blijkt wat voor effect dit heeft op de zoektocht naar financiering.

figuur 8 bron van de succesvol aangetrokken externe financiering, voor het totale mkb, 2008-2015

Bron: Panteia o.b.v. de Financieringsmonitor, 2015. Bij beantwoording van de vraag waren meerdere antwoorden mogelijk, percentages kunnen dus optellen tot boven de 100%.

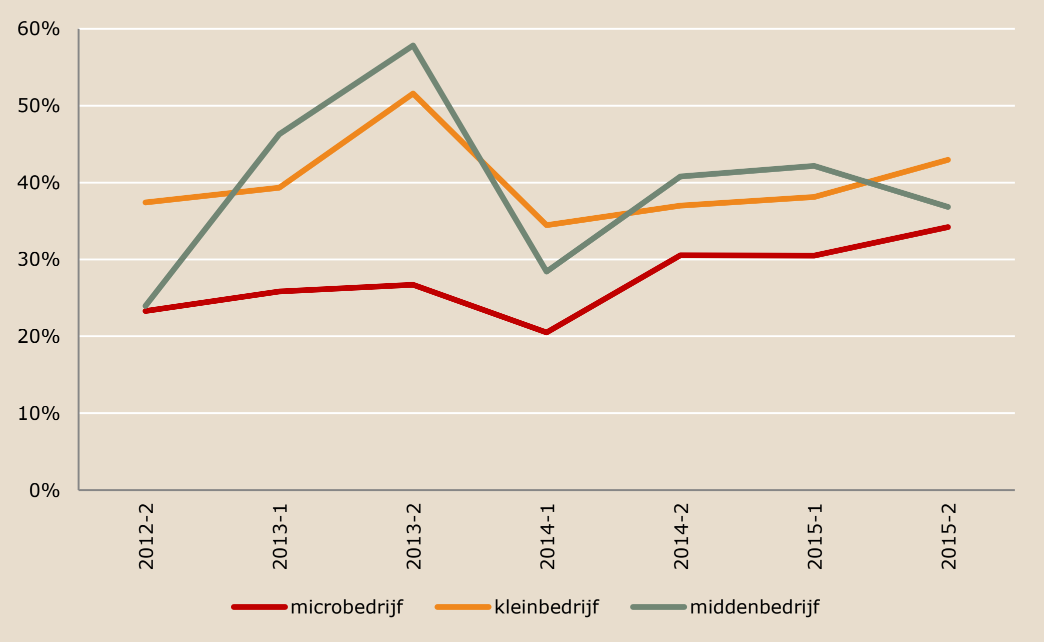
De figuur laat duidelijk het afgenomen belang zien van de huisbank of andere banken als voornaamste kredietverschaffer voor het mkb. In 2008 waren banken vrijwel de enige kredietverschaffer met een aandeel boven 95% maar dit is gedurende en na de crisis afgezwakt tot gemiddeld 50% voor het hele mkb. Wanneer naar grootte van de onderneming wordt gesorteerd, valt op dat voor het middenbedrijf van 50-100 werkzame personen het aandeel van bedrijven dat de bank kiest als financieringsbron nooit lager is gezakt dan 75%.

De halvering van het aandeel bedrijven dat de bank als financier heeft gevonden, hangt direct samen met de toename van de afwijzingen door de bank bij kleine bedrijven tot 50 werkzame personen, waardoor vooral deze groep bedrijven noodgedwongen op zoek moet naar een alternatieve financieringsbron. Onder deze groep neemt het aandeel bedrijven dat in staat is om financiering aan te trekken via familie of vrienden en leveranciers gestaag toe. De restcategorie "anders" maakt eveneens een duidelijke stijging door. Dit bestaat hoofdzakelijk uit leaseconstructies, financiering vanuit de moedermaatschappij en crowdfunding.

3.3 Alternatieve financieringsbronnen

Gedreven door hogere afwijzingspercentages dan voorafgaand aan de kredietcrisis, is de bank (zeker voor het kleinere mkb) een steeds minder vanzelfsprekende bron van succesvol aangetrokken externe financiering geworden. Het belang van bronnen anders dan de bank, maar ook buiten familie en vrienden en leveranciers, is zichtbaar toegenomen. In figuur 9 wordt de ontwikkeling geschetst van de mate waarin het mkb overweegt alternatieve financieringsbronnen aan te wenden in de zoektocht naar externe financiering. Dit aspect is respondenten voor het eerst in de najaarsmeting van 2012 voorgelegd.

figuur 9 de mate waarin bedrijven andere financieringsbronnen dan lenen bij de bank, zakelijke relaties of vrienden en familie overwegen, naar grootteklasse, 2012-2015

Bron: Panteia o.b.v. Financieringsmonitor, 2015

De meest in het oog springende variaties doen zich voor in het kleinbedrijf en in het middenbedrijf. Beide grootteklassen ervaren een duidelijke piek in 2013, welke het gevolg kan zijn van de recessie die in het voorgaande jaar is ingezet. Een slechtere economie en grotere risico’s voor banken doet het mkb er dan toe bewegen andere opties te overwegen. Wanneer de economie weer aantrekt begin 2014 zet zich onder deze groepen ondernemingen direct een daling in die in latere metingen weer iets wordt goedgemaakt. Overall geldt voor het klein- en middenbedrijf echter dat de oriëntatie op alternatieve financieringsbronnen trendmatig stabiel blijft.

Bij het microbedrijf, waar de variatie van meting op meting veel minder uitgesproken is, is er echter wel sprake van een gestage trendmatige groei, zij het eveneens met een lichte daling in 2014. Deze groep is het minst gediversifieerd en bestaat relatief meer uit jonge bedrijven. De door hen gezochte financieringsbedragen zijn bovendien kleiner en door de relatief hoge vaste kosten voor kredietverschaffers dus minder interessant. Dit is de groep die daarom in potentie het meest baat heeft bij het verkennen van alternatieven.

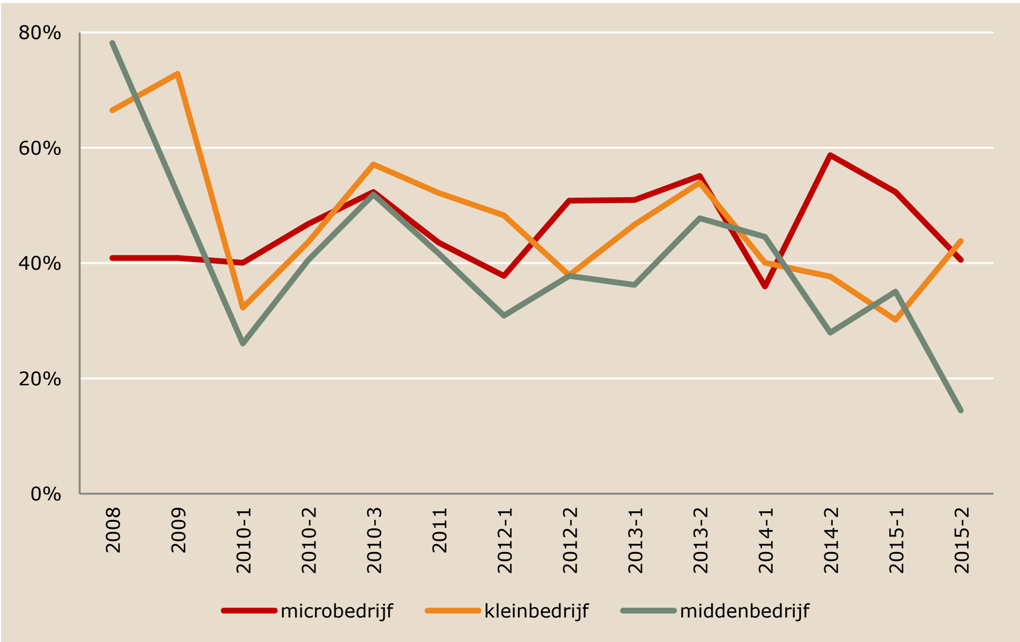
Tegelijkertijd speelt in dergelijke kleinschalige bedrijven vaker dat een ondernemer minder specialistische financiële kennis heeft en dus ook minder snel bekend is met

alternatieve financieringsvormen. Het aandeel dat andere financieringsbronnen overweegt ligt daarom structureel lager in deze grootteklasse.

3.4 Het onderpand

Voor een nieuwe financiering kunnen kredietverstrekkers een onderpand verlangen. Tijdens de kredietcrisis daalden bestaande onderpanden (waaronder bedrijfspanden en de privéwoning van ondernemers wanneer hun onderneming als natuurlijke persoon is georganiseerd) in waarde. Mede hierdoor kunnen aanvragers verzocht worden extra onderpand aan te bieden voor financiering. Bovendien kan een actief maar één keer verpand worden: hetzelfde wagenpark kan niet voor verschillende leningen als onderpand dienen. In figuur 10 wordt het aandeel bedrijven weergegeven dat bij het aanvragen van financiering extra onderpand moet bieden.

figuur 10 aandeel bedrijven dat (extra) onderpand moest bieden voor financiering, naar grootteklasse, 2008-2015

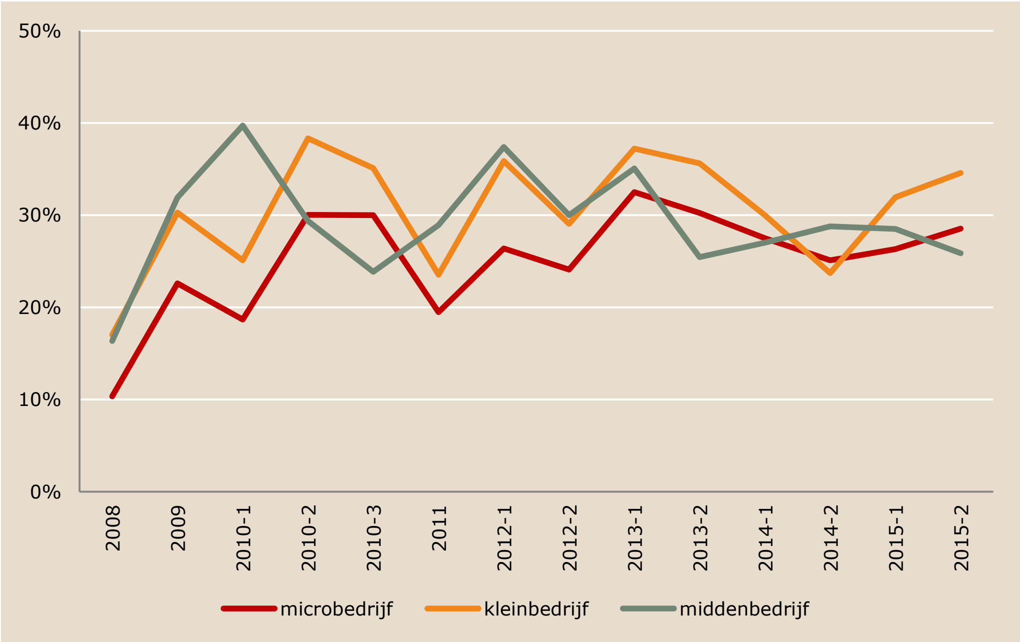
Bron: Panteia o.b.v. de Financieringsmonitor, 2015

Gemiddeld wordt in de laatste 7 jaar aan 46% van de ondernemers gevraagd naar extra onderpand voor het verkrijgen van financiering. Wanneer een trendlijn door de ontwikkelingen per grootteklasse getrokken wordt, blijkt dat het aandeel bedrijven dat extra onderpand moet overleggen trendmatig is afgenomen in het kleinbedrijf en in het middenbedrijf. In het microbedrijf blijft het aandeel, buiten de periodieke schommelingen om, goeddeels ongewijzigd. Gecombineerd met de vrij consequent hogere afwijzingspercentages voor die grootteklasse duidt dit er op dat deze kleinste bedrijven in het mkb door financiers als de meest risicovolle groep beschouwd worden.

3.5 De kredietvoorwaarden

Bedrijven die krediet hebben, hebben in de loop van de jaren veelal te maken gehad met een aanscherping van de voorwaarden voor de financiering, zoals ook al duidelijk werd in figuur 6. Wanneer alleen gekeken wordt naar de rente, laat figuur 11 de ontwikkelingen zien van het aandeel bedrijven dat een verhoging van de rente heeft gehad gedurende de crisis.

figuur 11 aandeel bedrijven dat te maken heeft gehad met aanscherping van de kredietvoorwaarden (specifiek, de rente), naar grootteklasse, 2008-2015

Bron: Panteia o.b.v. de Financieringsmonitor, 2015

Het mkb tot 100 personen heeft steeds vaker een stijging van de rente gezien in de beschreven periode. Hierbij komt de stijging in 2012 overeen met de toen waargenomen stijging van de rente in het algemeen. De stijging van de rente in het algemeen over de gehele periode lijkt verder geen grote samenhang te vertonen met de aangeboden rentes. Hieruit kan worden afgeleid dat het waarschijnlijk is dat de rentes voor ondernemers zijn gestegen door het toegenomen risico dat banken hebben ervaren op bestaande leningen (een hogere risico-opslag). Deze kunnen bijvoorbeeld ook veroorzaakt worden door een daling van de onderpandwaarden en uiteraard door het verslechterde economische klimaat in het algemeen. Het klein- en middenbedrijf lijkt vaker stijging van de rente hebben ervaren dan het micro-bedrijf. Kleine bedrijven hebben vaker met een afwijzing te maken, zoals hiervoor is aangegeven.

4 Conclusie

Dit onderzoek beoogt een beeld te geven van de ontwikkeling van het Nederlandse financieringsklimaat tijdens en na de financiële en economische crises in de periode van 2008 tot 2015. Dit zijn de acht jaar waarin door Panteia in opdracht van het ministerie van Economische Zaken de Financieringsmonitor is uitgevoerd om in beeld te brengen wat de externe financieringsbehoefte van het Nederlandse mkb en in welke mate zij ook in die behoefte kunnen voorzien. In de inleiding tot dit onderzoek zijn vijf onderzoeksvragen gesteld die hier beantwoord worden.

De financieringsbehoefte zakt terug als het economisch minder goed gaat
Over de gehele periode 2008-2015 bekeken is er sprake van een trendmatige daling van de behoefte aan externe financiering buiten de bestaande kredietruimte. Zocht in 2008 nog 33% van het kleinbedrijf naar financiering, eind 2015 was dit nog slechts 21%. Een vergelijkbare ontwikkeling doet zich ook voor in het middenbedrijf tot 100 werkzame personen. De belangrijkste tussentijdse schommelingen doen zich voor in de crisisjaren 2009, 2012 en 2013. In die jaren zakt de financieringsbehoefte duidelijk in. De externe financieringsbehoefte van het microbedrijf met niet meer dan tien werkzame personen is altijd lager maar ook stabieler. Deze ondernemingen investeren niet jaarlijks waardoor er ook niet direct sprake is van een terugval.

Investeringen nemen af in tijden van recessie
Werkkapitaal is tijdens en buiten de crisisjaren het voornaamste financieringsdoel. Het zijn de middelen die gebruikt worden om de dagelijkse operationele uitgaven te dekken. Als gevolg van de eerste recessie in 2009 neemt het belang van werkkapitaal duidelijk af: bedrijven proberen deze uitgaven uit eigen middelen te bekostigen. Na de tweede recessie in 2012 en 2013 blijft het belang van werkkapitaal echter constant. Het mkb dat twee recessies heeft overleeft, is door de reserves heen en probeert het extern aan te trekken. De kans bestaat dat werkkapitaalfinanciering verliesfinanciering betekent. Het belang van investeringen als financieringsdoel neemt duidelijk toe in de periode volgend op een recessie. Investeringen die tijdens een dip zijn uitgesteld worden dan alsnog uitgevoerd.

De omvang van gezochte financiering neemt toe
Het aandeel financieringsaanvragen met een omvang niet groter dan € 50.000 neemt in de onderzochte periode af. Deze ontwikkeling beweegt goeddeels in lijn met het belang van werkkapitaal als financieringsdoel. Werkkapitaalfinanciering betreft veelal kleinere aanvragen. Wat daarbuiten mogelijk ook speelt is dat kleinere bedragen voor de kredietverstrekker minder interessant zijn. De vaste kosten van deze aanvragen zijn relatief hoog en de veelal kleine aanvragers betekenen een groter risico.

Het is moeilijker geworden om aan externe financiering te komen
Dat het financieringsklimaat is veranderd, wordt nog wel het meest duidelijk wanneer bezien wordt hoe de afwijzingen van financieringsaanvragen zich ontwikkelen. In 2008 wordt niet meer dan 10% van de aanvragen afgewezen en bestaat er nauwelijks verschil in afwijzingspercentages tussen micro, klein en middelgroot. Vanaf 2010 ontstaan er duidelijke verschillen die in 2015 nog steeds voortbestaan en voor het kleinere mkb blijft het relatief moeilijker om externe financiering aan te trekken. Het aandeel afwijzingen neemt bovendien direct toe tijdens economische dips.

Financieringsbedragen kleiner dan € 250.000 worden structureel vaker afgewezen. Dit hangt samen met de aanvragers, welke vaker kleinere bedrijven zijn: zij zijn een groter risico voor de financier en de vaste kosten drukken relatief zwaarder op deze aanvragen. Maar ook omdat dit het gros van de werkkapitaalfinanciering betreft: deze aanvragen zijn een groter risico voor de financier, omdat er geen onderpand onder ligt.

Over het algemeen blijkt uit de afwijzingspercentages een duidelijk verband tussen de bredere economische conjunctuur en afwijzingen. Vanaf 2014 dalen de afwijzingen weer wat. Toch liggen de afwijzingspercentages voor het kleinere mkb (tot vijftig werkzame personen) nog steeds beduidend hoger dan voor het middenbedrijf.

Het financieringslandschap wordt breder

Geconfronteerd met steeds hogere afwijzingspercentages werd het mkb gedwongen verder te kijken dan het traditionele financieringskanaal: de bank. Ging het mkb in 2008 nog bijna standaard naar de bank om in haar behoefte aan externe financiering te voorzien, in 2015 doet ongeveer de helft dit nog maar. In die periode is het belang van familie en vrienden en leverancierskrediet toegenomen. Ook alternatieve bronnen raken in zwang en steeds meer bedrijven overwegen andere financieringskanalen.

Bronnenlijst

Doove, S., P. Gibcus, T. Kwaak, L. Smit & T. Span (2014), *Survey on the Access to Finance of Enterprises (SAFE): analytical report 2014*, Panteia: Zoetermeer.

Hebbink, G., M. Kruidhof & J.W. Slingenberg (2014), *Kredietverlening en bancair kapitaal*, DNB Occasional Studies, 12-3, De Nederlandsche Bank: Amsterdam.

Span, T., S. Doove, R. Kok & W. Verhoeven (2015), *De financiële positie van bedrijven met een kredietbehoefte: een verdieping op de Financieringsmonitor*, Panteia: Zoetermeer.

Financieringsmonitoren volgtijdelijk gerangschikt

Meijaard, J. & W.D.M. van der Valk (2008), *Financieringsmonitor MKB: Eerste resultaten, december 2008*, Panteia: Zoetermeer.

Smit, L., J. Meijaard, J. Snoei & P. van der Valk (2009), *Update financieringsmonitor MKB: september 2009*, Panteia: Zoetermeer.

Smit, L. & J. Snoei (2010), *Financieringsmonitor MKB: Tussenmeting financieringsklimaat april 2010*, Panteia: Zoetermeer.

Braaksma, R. & L. Smit (2010), *Financieringsmonitor MKB: Het financieringsklimaat van juli 2010. Resultaten van de halfjaarlijkse meting*, Panteia: Zoetermeer.

Verhoeven, W. & L. Smit (2011), *Financiering van mkb bedrijven: Deel 1. Een overzichtsrapportage van de financieringssituatie in de periode 2008-2010. Deel 2. Financieringsmonitor mkb december 2010. Resultaten van de halfjaarsmeting,* Panteia: Zoetermeer.

Braaksma, R., L. Smit & W. Verhoeven (2011), *Financieringsmonitor 2011: Onderzoek naar de financiering van het Nederlandse bedrijfsleven,* Panteia: Zoetermeer.

Braaksma, R., W. Verhoeven, T. Span & L. Smit (2012), *Financieringsmonitor 2012-1: Onderzoek naar de financiering van het Nederlandse bedrijfsleven,* Panteia: Zoetermeer.

Braaksma, R., W. Verhoeven & L. Smit (2012), *Financieringsmonitor 2012-2: Onderzoek naar de financiering van het Nederlandse bedrijfsleven,* Panteia: Zoetermeer.

Braaksma, R., W. Verhoeven, L. Smit, & T. Span (2013), *Financieringsmonitor 2013-1: Onderzoek naar de financiering van het Nederlandse bedrijfsleven,* Panteia: Zoetermeer.

Braaksma, R., W. Verhoeven & L. Smit (2013), *Financieringsmonitor 2013-2: Onderzoek naar de financiering van het Nederlandse bedrijfsleven,* Panteia: Zoetermeer.

Braaksma, R., W. Verhoeven, L. Smit, & T. Span (2014), *Financieringsmonitor 2014-1:*

Onderzoek naar de financiering van het Nederlandse bedrijfsleven, Panteia: Zoetermeer.

Span, T., R. Braaksma, L. Smit & W. Verhoeven (2014), *Financieringsmonitor 2014-2: Onderzoek naar de financiering van het Nederlandse bedrijfsleven,* Panteia: Zoetermeer.

Span, T., L. Smit & W. Verhoeven (2015), *Financieringsmonitor 2015-1: Onderzoek naar de financiering van het Nederlandse bedrijfsleven*, Panteia: Zoetermeer.

Span, T., & W. Verhoeven (2015), *Financieringsmonitor 2015-2: Onderzoek naar de financiering van het Nederlandse bedrijfsleven*, Panteia: Zoetermeer.